

تعیین حدود منطقه مرکزی شهر با جاذبه‌های فرهنگی و مذهبی در مدیریت شهری

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۳/۱۲/۰۷ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۴/۰۱/۲۷

رضا ابرار خرم (دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)
علیرضا استعلاجی* (استاد، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)
تهمینه دانیالی (دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)

چکیده:

تحقیقات شهری نشان می‌دهند که هسته مرکزی شهرها، با وجود تحولات، همچنان مرکزیت فعالیت‌ها و هویت شهری را حفظ کرده‌اند. با این حال، تعیین محدوده این مناطق در شهرهای امروزی، به‌ویژه در ایران، با ابهامات غیرعلمی روبرو است. این پژوهش با هدف تعیین دقیق محدوده منطقه مرکزی شهر، با تمرکز بر مؤلفه‌های فرهنگی و مذهبی، و با اشاره به هسته تاریخی شهر همدان، انجام شده است. روش تحقیق ترکیبی بوده و از مشاهدات میدانی، پیمایش، بحث گروهی متمرکز و روش دلفی بهره گرفته است. در این تحقیق، ابتدا با اجماع نظر ۴۵ نفر از نخبگان و خبرگان شهری از طریق روش دلفی، شش گزینه پیشنهادی برای محدوده منطقه مرکزی شهر مورد بررسی قرار گرفت. سپس با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و مقایسه زوجی، اولویت‌بندی این گزینه‌ها و معیارها انجام شد. در این فرآیند، به عامل فرهنگی و مذهبی توجه ویژه‌ای مبذول گردید. نتایج به دست آمده نشان داد که در میان مؤلفه‌های مختلف، درآمدزایی برای مدیریت شهری اولویت بالایی در تعیین محدوده منطقه مرکزی شهر دارد. با این حال، پس از ارزیابی دقیق شش گزینه پیشنهادی، گزینه شماره یک که دارای مشخصات فرهنگی و مذهبی برجسته‌ای است، به عنوان بهترین و مناسب‌ترین محدوده برای منطقه مرکزی شهر در مدیریت شهری معرفی گردید. نقشه‌های موقعیت این محدوده نیز ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: مرکز شهر، منطقه‌بندی، منطقه مرکزی، بافت قدیمی، فرهنگی.

مقدمه (مبانی نظری)

این تحقیق بر اهمیت مدیریت شهری در مواجهه با رشد شتابان شهرها و مسائل نوظهور تأکید دارد. تغییرات اساسی در پیوندهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی درون شهرها (Wood, 2006) و نیاز به تقسیمات فضایی مناسب شهری مانند محله‌بندی بر اساس معیارهای شهرسازی (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۸) برای تأمین محیط زیست مطلوب شهری، امری ضروری است.

مدیریت صحیح شهری، تأثیر مستقیمی بر بهبود فرآیندها، کاهش هزینه‌ها و افزایش بازدهی طرح‌ها دارد (Morales & Fernholz, 2006). پس از جنگ‌های جهانی، توجه به احیای مراکز شهری و حفظ منابع تاریخی و ساختار اجتماعی-اقتصادی آن‌ها مورد توجه قرار گرفت. هسته مرکزی شهر، که ترکیبی از کالبد، فعالیت، سنت و هنر است، دارای اهمیت حیاتی است و حفظ و احیای آن برای بازگرداندن علائم حیاتی شهر، اجتناب‌ناپذیر است.

بسیاری از این بافت‌های قدیمی، که زمانی الگوهای شهری مناسبی داشتند، اکنون به دلیل ارزش اقتصادی زمین و تغییر کاربری‌ها، به محیط‌های نامناسب و گاه ناهنجار تبدیل شده‌اند (قربانی و جام کسری، ۱۳۹۸). بخش مرکزی شهرها، که شامل ساختمان‌های تاریخی با کاربری‌های متنوع و اجتماعات بومی است (Razzu, 2005)، اغلب با تحمیل مقررات برنامه‌ریزی نوین، ارزش‌های فرهنگی و هنر ایرانی-اسلامی را نادیده می‌گیرد.

فقدان مطالعه جامع در مورد بخش مرکزی شهرها و گسترش کاربری‌ها به خارج از مرزهای آن، زوال تدریجی این مراکز را تشدید کرده است. هسته مرکزی، که مراکز تاریخی و فرهنگی با ابعاد میراثی و مذهبی را در خود جای داده، به دلیل تحولات کالبدی و تجاری‌سازی مدرن، دارای مرز و حدود معینی نبوده و با ابهاماتی در عرصه کالبدی و محلات قدیمی مواجه است.

تأثیر مقررات برنامه‌ریزی و ساخت‌وساز شهری نوین بر بافت هسته مرکزی شهرهای قدیمی، باعث غفلت از ارزش‌های فرهنگی و هنر اسلامی-ایرانی شده است. وجود بستری که کلیه عناصر شهری، روابط بین آن‌ها و نظم حاکم بر این روابط را دربرگیرد، برای برقراری انسجام در سازمان فضایی شهر ضروری است. هسته مرکزی یا بخش مرکزی در شهرهای مختلف، دارای ویژگی‌های متفاوتی است. زوال تدریجی این مراکز، گسترش کاربری‌ها به خارج از مرزهای آن و کمبود مطالعات جامع در مورد بخش مرکزی شهرها، از چالش‌های اساسی است (مرصوص، ۱۳۹۱). هسته مرکزی، شامل مراکز تاریخی و فرهنگی با ابعاد میراثی و مذهبی، به دلیل تحولات کالبدی و تجاری‌سازی مدرن، فاقد مرز و حدود معین بوده و با ابهاماتی در عرصه کالبدی و محلات قدیمی مواجه است.

محلات تاریخی در گذشته دارای حدود مشخصی بودند که با موانع کالبدی و حصارهای امروزی مشخص نمی‌شد، بلکه عوامل طبیعی، گذرها و نشانه‌های محلی، حدود آن را تعیین می‌کرد (خالقیان و همکار، ۱۴۰۱). بخش‌های قدیمی شهرها، روزگاری مهم‌ترین و بهترین محله‌های مسکونی بوده‌اند و هنوز صدها عنصر ارزشمند شهری را در خود جای داده‌اند (شعاعی و پوراحمد، ۱۳۸۴). با این حال، اتفاقات مهمی منجر به فرسودگی و از کار افتادن بافت شهری در این بخش‌ها شده است (ناظری، ۱۳۸۷). احیا و بازگرداندن یک بخش تاریخی در سنول، منجر به بهبود شرایط زیست‌محیطی و اقتصادی منطقه شده است (Lim et al, 2013). بنابراین، حفظ و احیای این مراکز برای بازگرداندن علائم حیاتی آن‌ها، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است (امیری و همکار، ۱۳۹۵). بافت تاریخی در نظام مدیریت شهری ایران، بخشی شکل‌گرفته قبل از سال ۱۳۰۰ ه.ش است که با وجود ارزش‌های هویتی، به دلیل فرسودگی کالبدی و فقدان استانداردها، از منزلت مکانی و سکونت پایینی برخوردار است. این بافت‌ها شامل عناصر مسکونی، آثار تاریخی، بازارها، تأسیسات و شبکه‌های معابر با ساختار فضایی متمایز نسبت به بخش‌های جدید شهری هستند (رهنما، ۱۳۹۹). این بافت‌ها به دلیل فرسودگی و فقر ساکنین، امکان نوسازی خودبه‌خودی را ندارند و سرمایه‌گذاران نیز انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری در آن‌ها نمی‌بینند (حبیبی، پوراحمد و مشکینی، ۱۳۸۶). احیای شهری جامع و یکپارچه، که مشکلات شهری را حل کرده و بهبود پایدار اقتصادی-فیزیکی-اجتماعی و زیست‌محیطی را به دنبال آورد، مفید خواهد بود (Couch et al, 2011). شناخت دقیق و آگاهی از تصویر ذهنی شهروندان و کارشناسان از مؤلفه‌های حیاتی این بافت‌ها ضروری است (حبیبی و همکاران، ۱۴۰۲). شرایط فعلی، تهدیدی بزرگ برای این بخش از شهر است که می‌تواند جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی را به چالش بکشد و جذابیت محیط را از بین ببرد (LUDA Project, 2005).

با توجه به ماهیت پیچیده بخش مرکزی، داشتن نگرشی واحد برای همه شهرها مؤثر نیست. برای بررسی این بخش، باید مجموعه عوامل و نقش هر کدام را در نظر گرفت و با تلفیق آن‌ها، به تبیین بخش مرکزی اقدام کرد (کاظمیان و همکاران، ۱۳۸۴). توجه به ساختارهای حرکت و دسترسی اندام‌وار، و فضاهای شهری سرزنده با عملکردهای متنوع، به عنوان بخشی از ساختارهای شکل‌دهنده بافت‌های تاریخی مورد تأکید است (Vehbi & Hoskara, 2009). هرگونه دستکاری در بافت‌های تاریخی بدون توجه به حفاظت محیطی، ساختار عملکردی و سازگاری فعالیتی، عملاً با شکست مواجه خواهد شد (Oktay, 2005). مؤلفه‌های فرهنگی یکی از ارکان اصلی توسعه محسوب می‌شوند. برای تعدیل پراکنش برنامه‌ریزی جامع، ارائه الگوی مناسب برای توزیع جمعیت و سکونت‌گاه‌ها و تعادل فضایی، ضرورت دارد که در حوزه جغرافیای

فرهنگی مورد توجه قرار گیرد. برنامه‌ریزی فضاهای فرهنگی باید منعکس‌کننده اهداف اجتماعی باشد. فضاها، حامل فکر، فرهنگ، فناوری، ارزش‌ها و نهادهای انسانی هستند که با معماری خاص، کاربری آینده را در خود تعبیه می‌کنند. فضاهای فرهنگی بر تمرکز قلمرویی تأکید دارند، نه تمرکز بخشی. انطباق طیف گسترده منابع فرهنگی برای کمک به توسعه فضایی (محل، شهر یا منطقه) مهم است. برنامه‌ریزی برای ایجاد و توسعه فضاهای فرهنگی، مکان‌های امن برای تبلور روابط اجتماعی در خرده‌فرهنگ‌ها و پوشش مفاهیمی چون مشارکت همگانی، تعاملات اجتماعی و تجربه‌های جمعی را در بر می‌گیرد. این فضاها، دافع ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی هستند و در احیای حیات مدنی و رونق زندگی شهری قابلیت‌های منحصر به فردی دارند (محمدی و همکار، ۱۳۹۰). مراکز فرهنگی، وجوه عاطفی و معنوی شهر را متجلی ساخته، هویت دینی و ملی شهروندان را ارتقا داده و باعث شکوفایی استعداد خلاقیت می‌شوند (غریب‌پور، ۱۳۸۷). در طبقه‌بندی ناحیه‌ها، مفهوم ناحیه ابعاد وسیع‌تری پیدا می‌کند، به‌ویژه هنگامی که به انسان و زیربنای فرهنگی او مربوط می‌شود (خاتون‌هادی پور و همکاران، ۱۳۸۵). با اعلام دهه جهانی توسعه فرهنگی، زمینه دستیابی به الگویی متناسب با شرایط فرهنگی و تاریخی-اجتماعی جوامع فراهم می‌شود. به جای پذیرش الگوی واحد، باید الگویی سازگار با بافت تاریخی-فرهنگی هر جامعه توصیه شود (افروغ، ۱۳۷۹). شهرها پدیده‌هایی پیچیده، چندوجهی و متشکل از عوامل طبیعی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی هستند (لطیفی، ۱۳۹۲). دین و مذهب، عناصر سازنده و کلیدی در شکل‌گیری شهرها و سکونتگاه‌های انسانی در طول تاریخ بوده‌اند (Mumford, 1961).

-زیاری (۱۳۷۹): در پژوهشی با عنوان "سنجش درجه توسعه فرهنگی استان‌ها"، ناهمگنی شدت توسعه استان‌ها و نابرابری‌های فرهنگی را ناشی از نبود فرصت‌های برابر، نظام برنامه‌ریزی مرکزگرا و الگوی توسعه مرکز-پیرامون دانسته است.

-کاظمیان و همکاران (۱۳۸۸): در مقاله‌ای با عنوان "عوامل و متغیرهای مؤثر بر تبیین بخش مرکزی شهرهای میانی (مورد مطالعه: شهر بوکان)"، با تحلیل فضای شهری بوکان، نقش عوامل اجتماعی، اقتصادی، اداری و ترافیکی در بخش مرکزی را بررسی کرده و تنوع کارکردی و فعالیتی را مهم‌ترین وجه تمایز این بخش قلمداد نموده‌اند.

-محمد رضا پورمحمدی و همکار (۱۳۸۸): در مقاله‌ای با عنوان "آشنایی با محله و معیارهای محله‌بندی شهر با تأکید بر شهر تبریز"، به بررسی اهداف و عوامل مؤثر بر محله‌بندی پرداخته و معیارهای محله‌بندی در تقسیمات شهری ایران، به‌ویژه طرح تفصیلی تبریز (۱۳۸۴)، را ارزیابی و پیشنهاداتی ارائه کرده‌اند.

- رهنما (۱۳۸۸): کتابی در مورد احیاء و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری در مناطق مرکزی تألیف کرده که به مفاهیم برنامه‌ریزی شهری، انواع الگوهای آن، تعیین محدوده مرکزی شهرها، جایگاه ارزش‌های میراثی و تئوری‌های احیای مراکز شهری (مانند تئوری اصالت‌بخشی) می‌پردازد. همچنین، سابقه احیای بافت‌های مراکز شهری در جهان و ایران را تشریح کرده است.
- موسوی و همکاران (۱۳۹۳): در مقاله‌ای با عنوان "سنجش میزان پایداری محله‌های شهری با استفاده از تکنیک پهنه‌بندی موریس (نمونه موردی: شهر ملایر)"، به ارزیابی و تعیین سطوح پایداری محله‌های شهر ملایر از لحاظ شاخص‌های توسعه پرداخته‌اند.
- سیاحی و همکاران (۱۳۹۶): در مقاله‌ای با عنوان "رویکرد استراتژی توسعه شهری در احیای بافت فرسوده (نمونه موردی: بخش مرکزی شهر اهواز)"، چهار استراتژی در ابعاد قابلیت زندگی، حکمرانی خوب شهری، بانکداری و رقابتی بودن را برای احیای بافت فرسوده مرکزی شهر اهواز (نواحی ۱ و ۳) در نظر گرفته و نتیجه گرفتند که شاخص‌های استراتژی توسعه شهری در این بخش از جایگاه مناسبی برخوردار نیست.
- احمدپور و همکاران (۱۳۹۶): در مقاله‌ای با عنوان "بهسازی بافت‌های تاریخی شهری با اصول توسعه پایدار شهری"، بهسازی را یکی از روش‌های مداخله در بافت تاریخی شهرها می‌دانند.
- عسکری و عباسزاده (۱۳۹۵): در مقاله‌ای با عنوان "بازآفرینی بافت‌های تاریخی ایران، بافت تاریخی نطنز و اردستان"، به انواع مداخله جهت احیای بافت تاریخی اشاره کرده و توانمندی‌های ساکنین و عموم مردم را در معاصر سازی بافت تاریخی، مهم‌تر دانسته‌اند.
- نصیری نیا و حجت (۱۳۹۵): در مقاله‌ای با عنوان "تأملی بر تحولات ساختاری معاصر شهر تبریز و تأثیر آن بر هویت شهر تبریز"، با مطالعه نقشه‌های تاریخی و تحلیل‌های میدانی، نشان داده‌اند که تحولات ساختاری معاصر تبریز، عرصه‌های تاریخی آن را مخدوش کرده و سبب جدایی آنها از جریان زندگی شهر شده است.
- محمدی و همکار (۱۳۹۰): در مقاله‌ای با عنوان "رتبه‌بندی مناطق شهر اصفهان از لحاظ شاخصه‌های فرهنگی بر اساس تصمیم‌گیری چندشاخصه"، با بررسی و تحلیل فضایی امکانات فرهنگی موجود در مناطق شهری اصفهان، به کمبودها و تراکم‌های نامتناسب در برخورداری از این امکانات پرداخته‌اند.
- محمد امین جرفی و همکاران (۱۳۹۷): در مقاله‌ای با عنوان "برنامه‌ریزی راهبردی توزیع خدمات شهری از منظر عدالت فضایی (مطالعه موردی: کلانشهر اهواز)"، به این نتیجه رسیدند که مناطق از لحاظ دسترسی و نحوه توزیع خدمات شهری از وضعیت نامناسبی برخوردار هستند.

- باقری کریم و همکار (۱۴۰۰): در مقاله‌ای با عنوان "تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار در معاصر سازی بافت تاریخی- فرهنگی کلانشهر تبریز با تأکید بر حفظ هویت"، بهبود وضعیت دسترسی در بافت را مهم‌ترین نقطه قوت معاصر سازی، از بین رفتن بافت‌های تاریخی را مهم‌ترین ضعف، تأمین زیرساخت‌های خدماتی جهت زیست‌پذیری بافت را مهم‌ترین فرصت، و تأثیرات ناشی از طولانی شدن پروسه ساخت را مهم‌ترین تهدید دانسته‌اند.

- ملکی (۱۴۰۰): در مقاله‌ای با عنوان "ارزیابی و سطح‌بندی مناطق شهری از لحاظ توسعه‌یافتگی فرهنگی با تلفیق عملگر فازی برای رسیدن به توسعه متعادل در مناطق شهری ارومیه"، به بررسی میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای در برخورداری مناطق چهارگانه شهر ارومیه از لحاظ شاخص فرهنگی پرداخته و مناطق ۱ و ۲ را به ترتیب با میانگین (۲۱/۴۶ و ۲۲/۷۴) به عنوان مناطق محروم از لحاظ توسعه فرهنگی شناسایی کرده است.

- صدرالدین متولی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان بازآفرینی فرهنگی بافت تاریخی شهری با تأکید بر سیاست‌های ملی و محلی دانشگاه‌ها (منطقه ۱۲ کلان شهر تهران) به شناسایی معیارهای عملکردی دانشگاه‌ها در بازآفرینی فرهنگی بافت تاریخی پرداخته است. روش این پژوهش کاربردی و توصیفی-تحلیلی است. محدوده پژوهش بافت تاریخی شهر تهران منطبق بر منطقه ۱۲ شهرداری تهران است. جامعه آماری پژوهش، متخصصان و هیات علمی رشته‌های برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی و معماری بوده است.

عارف منادی و همکار (۱۴۰۱): رتبه‌بندی معیارهای مؤثر در برندسازی بازار سرپوشیده تبریز با استفاده از مدل تحلیل مسیر (نمونه موردی: بازار تبریز) هدف از انجام این پژوهش ارزیابی تأثیر شاخص‌های گردشگری در توسعه گردشگری و همچنین بررسی برندسازی بازار سرپوشیده تبریز و معیارها و شاخص‌های مؤثر در آن می‌باشد. بیشترین تأثیرگذاری کل به ترتیب با ضریب تأثیرگذاری ۰/۴۶۷، ۰/۲۶۲، ۰/۶۴ و ۰/۱۷ مربوط به متغیرهای تمایز و منحصر به فرد بودن بازار، تسهیلات گردشگری بازار، تصویر مقصد بازار و هویت بازار است.

- ملامیرزایی (۱۴۰۱): در مقاله‌ای با عنوان "تبیین چارچوب توسعه هسته‌های تاریخی شهری با رویکرد شهر خلاق (نمونه موردی: هسته تاریخی شهر همدان)"، با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی، عوامل اصلی رویکرد شهر خلاق در بافت تاریخی همدان را بررسی کرده و استنباط کرده که مدل گردشگری خلاق و بروز استعدادها برای جذب گردشگران، از اولویت‌های توسعه هسته مرکزی شهر همدان خواهد بود، که نشان‌دهنده رابطه مستقیم و مثبت میان شهر خلاق و توسعه گردشگری در بافت تاریخی است.

- حبیبی و همکاران (۱۴۰۲): در مقاله‌ای با عنوان "شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب جهت ساماندهی بافت فرسوده بخش مرکزی شهر قزوین با رویکرد بازآفرینی شهری"، با

بررسی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و محیطی و مقایسه آن‌ها با میانگین شهر قزوین و استانداردهای شهرسازی، به نامطلوب بودن این شاخص‌ها پی برده‌اند.

حبیب حیاتی و همکار (۱۴۰۲) بررسی کاربرد اصول نوشهرگرایی در احیای بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه موردی: بندر ماهشهر) این پژوهش حاضر با هدف امکان سنجی کاربرد اصول نوشهرگرایی در احیای بافت‌های فرسوده ۸ گانه شهر بندرماهشهر تدوین گردید میزان وضعیت اصول نوشهرگرایی در سطح محلات فرسوده شهر بندرماهشهر حاکی از مقادیر متفاوتی می‌باشد. اما این تفاوت معنادار نبوده و اختلاف معناداری بین محلات ۸ گانه خیلی زیاد نمی‌باشد.

گریت سوینسن (۲۰۱۲): در مقاله‌ای با عنوان “یکپارچگی بافت‌های تاریخی و توسعه یک شهر جدید”، نتایج نشان می‌دهد که هنگام مداخله در بخش‌های قدیمی شهر، باید میراث فرهنگی و بخش‌های تاریخی منطقه حفظ شوند و این عوامل به عنوان پتانسیلی برای توسعه مناطق شهری در نظر گرفته شوند.

پنی سا و همکاران (۲۰۱۵): در مقاله‌ای با عنوان “تجدید حیات ساختمان‌های تاریخی به عنوان رویکردی برای حفاظت میراث فرهنگی و تاریخی”، روش تجدید حیات را با هدف حفاظت و بازسازی نشانه‌های تاریخی در پروژه‌هایی در شهرهای نیس (صربستان) و سنت پترزبورگ (روسیه) به عنوان نمونه در نظر گرفته‌اند.

بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های برنامه‌ریزان شهری، تخصیص عادلانه منابع و خدمات شهری در سطح مناطق مختلف شهر، با توجه به نیازهای جامعه شهری و در قالب مناطق معین برای توزیع خدمات از منظر عدالت فضایی است (جرفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۲). این توزیع خدمات می‌تواند در ابعاد فرهنگی و اجتماعی، بخشی از هویت شهر را برای نسل‌های آینده صیانت کند. هسته اولیه شهرها، به‌ویژه شهرهای قدیمی، که وقایع، باورها، اعتقادات دینی و فرهنگی بسیاری را در خود جای داده، یکی از مهم‌ترین این مناطق است. بخش مرکزی شهر، که محل چالش این تحقیق در تعیین حدود منطقه‌ای معین است، گاهی به دلیل تراکم فعالیت و جمعیت، دچار فرسودگی و فرسایش کالبدی شده است. این محدوده جغرافیایی، فضاهای متراکم و متنوعی از فعالیت‌های کسب‌وکار، تعاملات اجتماعی و فرهنگی را در بستر تاریخ شهر شامل می‌شود که بناهای متعددی از محل تجمع، سلوک و باورهای اعتقادی را در شرح میراث شهر به صورت ملموس و ناملموس به نمایش می‌گذارد. علی‌رغم اینکه اکثر شهرهای بزرگ کشور مشمول طرح منطقه‌بندی شهری شده‌اند و خدمات شهرداری‌ها در قالب محله‌ها، نواحی و مناطق شهری ارائه

می‌شود، تعیین مرزهای این مناطق، مدیریت شهری را دچار تعارض کرده است. احیای این بخش و انطباق آن با بافت تاریخی، برای بسیاری از اندیشمندان حوزه برنامه‌ریزی شهری یک ضرورت الزام‌آور محسوب می‌شود. در همین راستا، نظام منطقه‌بندی کشور، منطقه مرکزی را با توجه به ویژگی بافت تعریف کرده است؛ به این معنی که آن بخش از بافت‌های شهری که قبل از سال ۱۳۰۰ ه.ش شکل گرفته و به دلیل فرسودگی کالبدی و نداشتن استانداردهای ایمنی، استحکامات، خدمات و زیرساخت‌های شهری، علی‌رغم برخورداری از ارزش‌های هویتی، منزلت مکانی و سکونت‌ی پایینی دارد و نیاز به توجه خاصی دارد.

در این مرزبندی، توجه به مؤلفه‌های فرهنگی و مذهبی در شکل تمرکز فعالیت‌ها در منطقه مرکزی، می‌تواند از مؤلفه‌های مناسبی برای تعیین حدود این منطقه و برنامه‌ریزی فرهنگی جهت توسعه شهر باشد. چرا که توجه به تنوع فعالیت‌های فرهنگی و نیاز جوامع به برخورداری از فضاهای فرهنگی برای ارتقاء سطح دانش و فرهنگ، توسعه مراودات اجتماعی، گذران اوقات فراغت و هویت‌بخشی اجتماعی در مقیاس‌های مختلف سلسله مراتب شهری، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. بدین ترتیب، ضرورت احیا و حفظ مراکز فرهنگی که بسیاری از اعتقادات دینی را در خود مستتر کرده‌اند، به عنوان مرکز تولید و ارائه اندیشه و فعالیت فرهنگی و ارکان اصلی تعامل، تبادل و انتقال فرهنگ قابل تبیین است؛ به‌طوری‌که مراکز فرهنگی، وجوه عاطفی، معنوی و زیبایی‌شناسانه روح شهر را متجلی ساخته، هویت دینی و ملی شهروندان را ارتقاء داده و باعث شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌های ایشان می‌شوند (محمدی و همکار، ۱۳۹۰: ۱۷۶-۱۷۸).

با این شرایط، همدان با سابقه چند هزارساله به عنوان پایتخت تاریخ و تمدن ایران زمین، و سیر تحولات پنهان و آشکاری که در نظام شهرسازی داشته، در راستای ارائه خدمات مناسب‌تر در مناطق خاص شهری و افزایش کارایی در خدمات‌رسانی به شهروندان، منطبق بر محله‌بندی و منطقه‌بندی شهری، نیازمند تهیه مطالعات و منطقه‌بندی جدید با تأکید بر صیانت از هویت فرهنگی (مذهبی) و تاریخی خود است که تاکنون پاسخ مناسب و درستی در تعیین مرز دقیقی از حدود منطقه مرکزی به آن داده نشده است. در این تحقیق، محقق قصد دارد بررسی کند که محدوده منطقه مرکزی با مؤلفه‌های فرهنگی و مذهبی در شهر همدان کجاست؟

نوع و روش تحقیق:

تحقیق از نوع کاربردی است به لحاظ ماهیت تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. نوع تحقیق بر مبنای هدف، کاربردی و عملی؛ و بر مبنای روش، توصیفی موردی و توصیفی بصورت مشاهده‌ای و زمینه یاب یا پیمایشی و بنحوت ترکیبی انجام شده است به این ترتیب که از روش

مشاهده‌ای و پیمایش در زمره روش‌های کمی و از روش بحث گروهی متمرکز در زمره روش‌های کیفی با استفاده از روش دلفی بهره گرفته است، گزینه‌های پیشنهادی محدوده منطقه مرکزی که بر اساس اجماع گروه تجمیع در روش دلفی بدست می‌آید، جمع آوری اطلاعات علاوه بر مشاهدات میدانی با برگزاری نشست با ۴۵ نفر از کارشناسان، متخصصین شهرو خبرگان با ده گویه یا مؤلفه برای انتخاب گزینه برتر با مقایسه دو به دویی در روش AHP، برای یافتن اولویت بهتر مورد ارزیابی قرار داده است.

منطقه‌بندی

منطقه‌بندی به تقسیم کالبد شهر به مناطق مختلف بر اساس نحوه استفاده از اراضی، اعم از حال یا آینده، با هدف نظارت و هدایت استفاده و عمران اراضی اطلاق می‌شود. این فرآیند به نوع کاربری زمین و ساختمان‌ها، ارتفاع و حجم آن‌ها، نسبت سطح به حجم و تراکم جمعیت در هر محدوده مربوط می‌شود (پورمحمدی و مصیب‌زاده، ۱۳۸۸: ۷۴). منطقه مرکزی شهر

ناحیه مرکزی شهر که به آن ناحیه کسب و کار مرکزی نیز گفته می‌شود، معمولاً قلب شهر را تشکیل می‌دهد. این ناحیه، که اغلب نخستین هسته شهر و بازار اصلی آن است، به تدریج به مرکز تجاری و کسب‌وکار تبدیل شده و محل تمرکز فعالیت‌های تجاری و اجتماعی است. خطوط حمل‌ونقل اصلی شهر نیز به این ناحیه منتهی می‌شوند. در مرکز شهر، بازارها، فروشگاه‌ها، دفاتر کار، بانک‌ها، هتل‌ها، تماشاخانه‌ها، موزه‌ها و دفاتر اصلی قرار دارند و تأسیسات عمده‌فروشی این ناحیه را احاطه کرده‌اند (سعیدنیا و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۴). این منطقه، بستر وقوع، شکل‌گیری و تجمع مهم‌ترین فعالیت‌های شهری، خاطرات جمعی و تجلی‌گاه حضور اجتماعی مردم شهر است و بخش عمده‌ای از تعاملات اداری و اقتصادی شهر را در خود جای داده است. همچنین، مرکز هر شهر، هویت و شخصیت آن شهر را تشکیل می‌دهد (کوکبی، ۱۳۸۶: ۸۴).

بخش‌هایی از بافت‌های شهری که قبل از سال ۱۳۰۰ ه.ش شکل گرفته‌اند، به دلیل فرسودگی کالبدی و نداشتن استانداردهای ایمنی، استحکامات، خدمات و زیرساخت‌های شهری، علی‌رغم برخورداری از ارزش‌های هویتی، منزلت مکانی و سکونت‌ی پایینی دارند و نیاز به احیا و بازسازی با روش‌های دقیق و فرهنگی دارند. با وجود نارسایی‌های فراوان و همه‌جانبه حاکم بر مناطق مرکزی شهری، به دلیل قدمت، ارزش‌های تاریخی، بناهای پر اهمیت و فضاهای قدرتمند شهری، این مناطق از توانمندی‌های چشمگیری برخوردارند که شامل امکانات فضایی (شکل بناها و محوطه‌های غنی)، امکانات عملکردی (وجود بازار به عنوان هسته

اقتصادی شهر) و امکانات اقتصادی (قلب تحرکات و فعالیت‌های شهری) می‌شود (حسین‌زاده دلیر و جوادی اسلک، ۱۳۹۸: ۲۸). هسته و مرکز اولیه شهر، بنا به مقتضیات زمان، مهم‌ترین کارکردها و فعالیت‌های شهری را در خود جای می‌دهد و در صورت داشتن شرایط مناسب، به مرکز اصلی شهر و کانون فعالیت آن تبدیل می‌شود (فرج‌کرده، ۱۳۹۸: ۳۳).
بافت قدیمی

بافت‌های تاریخی ویژگی‌های ارزشمند و منحصربه‌فردی دارند که آن‌ها را از سایر بافت‌های شهری متمایز می‌کند. در عین حال، این بافت‌ها برای رفع نیازهای ساکنان خود، ناگزیر به پذیرش تغییراتی هستند که سرعت آن‌ها باید متناسب با نیازهای شهروندان باشد. بدیهی است محیطی که نتواند خود را با نیازهای شهروندان تطبیق دهد، به تدریج وارد فرایند فرسودگی خواهد شد (حسن‌زاده و سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۵۹). مهم‌ترین معیارها و شاخص‌های ارزش‌گذاری بافت‌های تاریخی شهرها شامل قدمت، وحدت، اصالت تاریخی و معماری، عدم مداخله، حیات اجتماعی و اقتصادی، ارزش معماری، بداعت و غنای الگوها، ارزش تاریخی و خاطرات جمعی، و ارتباط با طبیعت و همسازی با بستر طبیعی است (مسعود و بیگ‌زاده شهرکی، ۱۳۹۳: ۹۵). موضوع حفظ و احیای آثار و بافت‌های تاریخی در شهرها باید به گونه‌ای مطرح شود که خود به عنوان یک ارزش اجتماعی در نزد همگان و عموم پذیرفته شود (طاهرخوانی و متوسلی، ۱۳۸۵: ۱۰۱).

مؤلفه‌های فرهنگی

توجه به تنوع فعالیت‌های فرهنگی و نیاز جوامع به برخورداری از فضاهای فرهنگی جهت ارتقاء سطح دانش و فرهنگ، توسعه مراودات اجتماعی، گذران اوقات فراغت و هویت‌بخشی اجتماعی در مقیاس‌های مختلف سلسله مراتب شهری از اهمیت فوق‌العاده خاصی برخوردار است. به‌طوری‌که مراکز فرهنگی، وجوه عاطفی، معنوی و زیباشناسانه روح شهر را متجلی می‌سازد، هویت دینی و ملی شهروندان را ارتقاء می‌دهد و باعث شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌های ایشان می‌شود (محمدی و همکار، ۱۳۹۰: ۱۷۸-۱۷۶).

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر همدان در مرکز استان و عرض جغرافیایی ۳۴ درجه و ۴۸ دقیقه طول جغرافیایی و ۴۸ درجه و ۳۲ دقیقه عرض جغرافیایی از نصف النهار گرینویچ قرار گرفته است. استقرار شهر روی یک دشت پایکوهی، ویژگی مورفولوژیکی خاصی را به این شهر بخشیده است. استان همدان دارای جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مذهبی و انسان ساخت بسیاری است این استان دارای

۱۵۰۰ آثار تاریخی و فرهنگی است که حدود نیمی از آن در شهر همدان قرار دارد از مجموع یادمان‌های تاریخی و فرهنگی شهر همدان ۱۰۶ اثر دارای اهمیت قابل توجهی هستند هسته مرکزی شهر همدان یا میدان مرکزی آن که شش خیابان اصلی بدان منتهی می‌گردد و در پی اولین طرح جامع شکل گرفت، اطراف آن راساختمان‌های به سبک باروک با ۱۲ گنبد فلزی و شبیه میدان حسن آباد تهران در بر گرفته‌اند (رحمانی، ۱۳۹۳: ۱۱۳)

تحلیل یافته‌های پژوهشی

گزینه‌های پیشنهادی منطقه مرکزی شهر

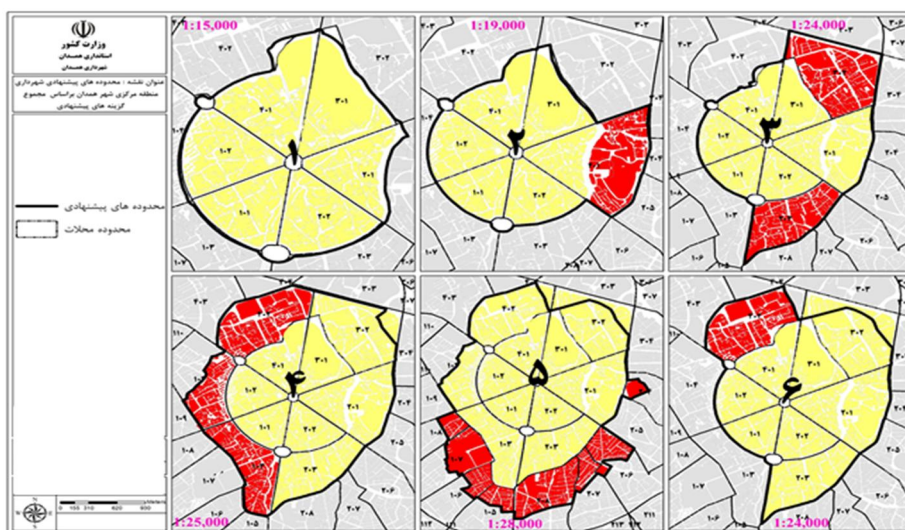
از آنجایی که در چند سال گذشته شهر همدان از تعیین دقیق منطقه مرکزی شهر بدلیل معیارهای متفاوت و دیدگاههای متعارض دستگاههای اجرایی و اختلافات بین شهرداری و سازمان میراث فرهنگی بازمانده است مرحله مهم در ایجاد شاخص‌ها، شناسایی متغیرهایی است که متناسب، قوی و بیانگر آن عامل باشند. چون نقاط قوت و ضعف شاخص‌ها بر مبنای کیفیت متغیرهای انتخاب شده تعیین می‌شود، شاخص‌های مورد نظر با استناد به نظر خبرگان و متخصصان استخراج شده است برای تعیین محدوده منطقه مرکزی شهر جامعه آماری پژوهش حاضر ۴۵ نفر از متخصصان و کارشناسان مدیریت شهری، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی، میراث فرهنگی و فعالان حوزه فرهنگی و مذهبی هستند، در این تحقیق جهت برآورد میزان روایی پرسش نامه از نظر خبرگان مسلط به موضوع پژوهش استفاده شده است. محقق تمامی نتایج جلسات مورد نظر در بخش‌های متفرق را حذف و منطبق بر روش دلفی، اشتراکات و اجماع گروه تجمیع در روش دلفی را در قالب معیارهای احصاء کرده است و درنهایت اقدام به آزمون پایایی با مراجعه مجدد به گروه مذکور ده معیار را برای تعیین محدوده مرکزی شهر معرفی نموده است مورد که عبارت‌اند از:

جدول شماره (۱): معیارهای تعیین محدوده شهرداری منطقه مرکزی

معیارها
حفظ انسجام و یکپارچگی اجتماعی محلات عرفی
حفظ انسجام و یکپارچگی محلات موجود (شهرداری)
استعداد درآمذزایی برای شهرداری
تعیین مرز مناطق براساس عوارض و لبه های شهری
قابلیت قرارگاه رفتاری در ارتقاء تعاملات اجتماعی
پیوستگی تصاویر ذهنی نماد ها و نشانه های شهری
تمرکز و پیوستگی جاذبه های مذهبی، بقعه های متبرکه و امام زاده ها
فضاهای عمومی و مکان های مستعد برگزاری رویدادهای فرهنگی و جشنواره ها
توزیع وپراکندگی کاربری های خدمات رسان شهری
سازگاری کاربری ها با عناصر تاریخی و فرهنگی

مأخذ: نگارندگان

بر اساس مؤلفه‌ها در جدول شماره (۱) شش گزینه که نقشه (۱) و تصاویر هوایی (۱) در ادامه آورده شده است جهت تعیین محدوده منطقه مرکزی شهر همدان پیشنهاد و معرفی می‌گردد که ابتدا به این موضوع و بررسی این مهم خواهیم پرداخت که در گروه تجمع در دلفی کدامیک از مؤلفه‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است و سپس بر اساس تمرکز و جاذبه‌های مذهبی که در آن رد پای هر سه ادیان مهم دنیا شامل اسلام (مسجد جامع، امامزاده‌ها) مسیحیت (کلیسای گریگوری، کلیسای حضرت مریم، کلیسای رفایل) یهودیت (بقعه استرومرخای) مشخص است محدوده منطقه مرکزی را از بین شش گزینه انتخاب و معرفی نماییم.

نقشه شماره (۱): مجموع محدوده‌های پیشنهادی منطقه مرکزی شهر همدان مأخذ: نگارندگان

در ادامه جهت تحلیل بیشتر هر یک از گزینه‌های پیشنهادی را در ارتباط با مناطق چهار گانه فعلی موجود مورد بررسی قرار دادیم همان طور که در جداول زیر مشاهده می‌شود گزینه پنج در تمامی آیتم‌های مورد بررسی (مساحت، محیط، تعداد جمعیت و تعداد محلات) نسبت به سایر گزینه‌ها در بالاترین مقدار قرار دارد. در بررسی میزان سهم مساحت و جمعیت کاسته شده از مناطق چهارگانه شهرداری در صورت اجرا شدن گزینه‌های مذکور، براساس نتایج حاصله منطقه دو از نظر جمعیت در تمامی گزینه‌های پیشنهادی بیشتر درصد مساحت را از دست می‌دهد و منطقه یک نیز همین شرایط را از نظر جمعیتی دارد.

جدول شماره (۲): جمعیت، مساحت و تعداد محلات گزینه‌های پیشنهادی

گزینه‌های پیشنهادی	مساحت (هکتار)	محیط (کیلومتر)	تعداد جمعیت	تعداد محلات
گزینه یک	۱۹۴/۶۲	۵/۶۴	۱۶۴۰۵	۶
گزینه دو	۲۴۱/۲۷	۶/۸۹	۱۹۵۴۱	۶
گزینه سه	۳۸۱/۹۹	۸/۶۵	۳۵۸۳۹	۸
گزینه چهار	۵۲۲/۴۵	۹/۲۱	۵۱۶۵۵	۱۱
گزینه پنج	۶۵۹/۶۶	۱۲/۴۴	۶۷۶۰۵	۱۸
گزینه شش	۴۱۰/۱۸	۸/۹۲	۳۹۱۹۶	۹

مأخذ: نگارندگان

جدول شماره (۳): سهم مساحت و جمعیت کاسته شده از مناطق چهارگانه شهرداری بر اساس مجموعه

گزینه‌های پیشنهادی

مجموع	مساحت و جمعیت کاسته شده از مناطق چهارگانه شهرداری				سهم	محدوده‌های پیشنهادی
	منطقه چهار	منطقه سه	منطقه دو	منطقه یک		
۱۰/۲۶	۱/۷۰۹	۱/۸۶۳	۴/۰۸۰	۲/۶۱۰	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره یک
۱۱/۷۳	۰/۵۹	۰/۱۴	۳/۹۳	۷/۰۸	جمعیت	
۱۳/۵۸	۱/۷۰۹	۱/۸۶۳	۷/۴۰۱	۲/۶۱۰	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره دو
۱۳/۶۲	۰/۵۹	۰/۱۴	۵/۸۱	۷/۰۸	جمعیت	
۲۱/۴۷	۱/۷۰۹	۵/۶۴۲	۱۱/۲۸۲	۲/۸۴۱	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره سه
۲۴/۹۸	۰/۵۹	۶/۹۰	۱۰/۴۱	۷/۰۸	جمعیت	
۲۷/۷۱	۴/۷۱	۵/۲۲	۱۱/۲۹	۶/۵۰	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره چهار
۳۷/۴۲	۴/۹۴	۶/۹۰	۱۰/۴۱	۱۵/۱۷	جمعیت	
۳۶/۰۶	۴/۷۱	۴/۲۰	۱۷/۷۸	۹/۳۷	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره پنج
۴۷/۳۷	۰/۶۲	۱/۵۶	۱۹/۳۸	۲۵/۸۰	جمعیت	
۲۲/۷۵	۴/۷۱	۴/۱۴	۱۱/۲۹	۲/۶۱	مساحت (هکتار)	محدوده پیشنهادی شماره شش
۲۷/۵۷	۴/۹۱	۵/۱۷	۱۰/۴۱	۷/۰۸	جمعیت	

مأخذ: نگارندگان

جهت تعیین ضریب اهمیت معیارهای مشخص شده از روش مقایسه دویه دویی به شرح ذیل استفاده شده است:

جدول شماره (۴): وزن معیارهای دهگانه تعیین محدوده منطقه مرکزی شهر همدان

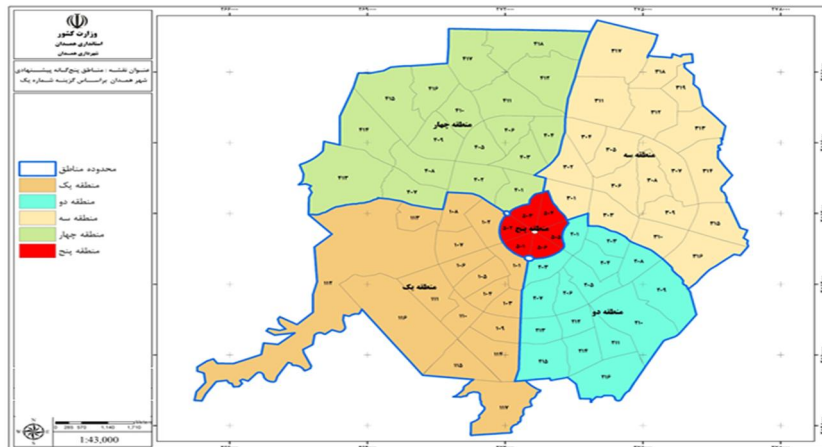
معیارها	حفظ و یکپارچگی اجتماعی محلات عرفی	حفظ انسجام و یکپارچگی محلات موجود (شهرداری)	استعداد درآمدزایی برای شهرداری	تعیین مرز مناطق پرآسایش و آیه های شهری	قابلیت قرارگاه رفاری در ارتفاعات تعاملات اجتماعی	پویستگی نماهای مذهبی، متبرکه و امام زاده ها	تمرکز و پویستگی جاذبه های مذهبی، متبرکه و امام زاده ها	تسهیلات عمومی و مسکن های پرگزاری خدمات رسانی شهری	توزیع ویزاگندگی های کاربری ها یا عناصر تاریخی و فرهنگی	تراکم زمین	معیار شماره
حفظ انسجام و یکپارچگی اجتماعی محلات عرفی	۱	۲	۰/۳۳	۶	۵	۵	۵	۵	۲/۲۷	۰/۱۷	۱
حفظ انسجام و یکپارچگی محلات موجود (شهرداری)	۰/۱۵	۱	۰/۲۵	۵	۴	۴	۴	۴	۱/۵۹	۰/۱۲	۱
استعداد درآمدزایی برای شهرداری	۳	۴	۱	۵	۴	۴	۴	۴	۲/۱۴	۰/۱۲	۱
تعیین مرز مناطق پرآسایش و آیه های شهری	۰/۱۷	۰/۳	۰/۲	۱	۳	۲	۳	۲	۰/۶۶	۰/۰۵	۱
قابلیت قرارگاه رفاری در ارتفاعات تعاملات اجتماعی	۰/۲	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۳۳	۱	۲	۱	۲	۰/۱۷	۰/۴۷	۱
پویستگی نماهای مذهبی، متبرکه و امام زاده ها	۰/۲	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۱۵	۰/۱۵	۱	۰/۳۳	۰/۱۵	۰/۱۴	۰/۳۲	۱
تمرکز و پویستگی جاذبه های مذهبی، بقعه ها و امام زاده ها	۰/۲	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۳۳	۱	۳	۱	۱	۰/۲۵	۰/۴۸	۱
تسهیلات عمومی و مسکن های پرگزاری خدمات رسانی شهری	۰/۲	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۱۵	۰/۱۵	۲	۱	۱	۰/۲۵	۰/۴۵	۱
توزیع ویزاگندگی های کاربری ها یا عناصر تاریخی و فرهنگی	۰/۳۳	۰/۱۵	۰/۳۳	۳	۵	۶	۴	۴	۱/۳۸	۰/۱۰	۱
تراکم زمین	۲	۳	۰/۱۵	۵	۶	۷	۵	۵	۲/۲۳	۰/۲۱	۱
مجموع									۱۳/۷	۱	

مأخذ: نگارندگان

همان طور که ملاحظه می شود معیار استعداد درآمدزایی برای شهرداری بیشترین امتیاز را از نظر کارشناسان کسب کرده است. در ادامه گزارش به ضریب اهمیت گزینه های پیشنهادی براساس معیارهای دهگانه پرداخته خواهد شد.

شناخت ویژگی های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره یک در منطقه مرکزی شهر همدان

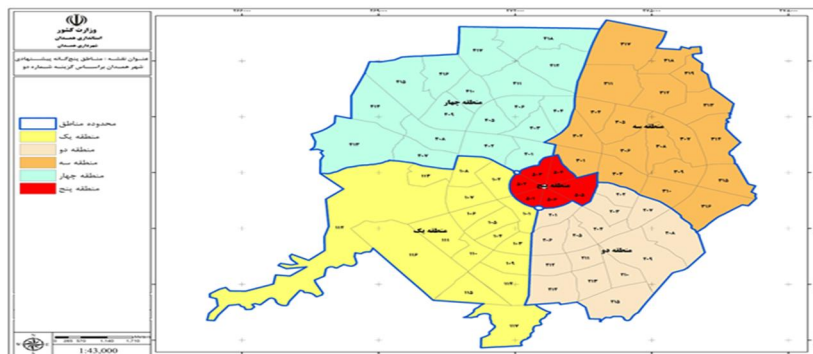
گزینه شماره یک شامل شش محله از محلات وضع موجود شهر همدان می شود که به لحاظ مساحتی ۲/۴۲ درصد از مساحت محدوده شهر همدان و از نظر جمعیت نیز براساس آخرین دوره سرشماری دارای ۱۶۴۰۵ نفر با ۲/۹۹ درصد از جمعیت شهر همدان را دربرگرفته است (مرکز آمار و فن آوری شهرداری همدان، ۱۴۰۰)

نقشه شماره (۲): مناطق پنج گانه پیشنهادی شهر همدان براساس گزینه شماره یک
مأخذ: نگارندگان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره دو در منطقه مرکزی شهر همدان

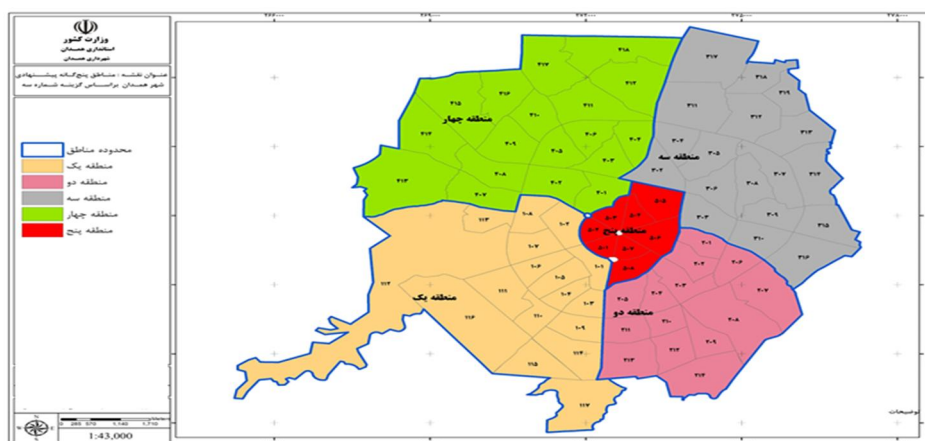
گزینه پیشنهادی شماره دو به لحاظ مساحت سه درصد از مساحت شهر همدان و از نظر جمعیت نیز $3/56$ درصد جمعیت شهر را شامل می‌شود. مرز این گزینه پیشنهادی کاملاً منطبق بر محلات موجود شهر می‌باشد و شش محله را در بر گرفته است سهم مناطق یک و دو، دو محله و مناطق سه و چهار هر کدام یک محله می‌باشد (همان).

نقشه شماره (۳): مناطق پنج گانه پیشنهادی شهر همدان براساس گزینه شماره دو
مأخذ: نگارندگان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره سه در منطقه مرکزی شهر همدان

گزینه پیشنهادی شماره سه از نظر شکلی نسبت به دو گزینه‌های قبلی نامتقارن تر و شامل ۲۳۰۹۴ نفر جمعیت می‌شود. از نظر درگیر کردن محلات موجود شهرداری نیز نه محله آن راکه شامل شش محله به طور کامل و بخش‌هایی از محلات ۳۰۲، ۲۰۳ و ۱۰۳ را درگیر کرده است. این محدوده ۳/۶۸ درصد شهر همدان را دربرمی گیرد (همان).

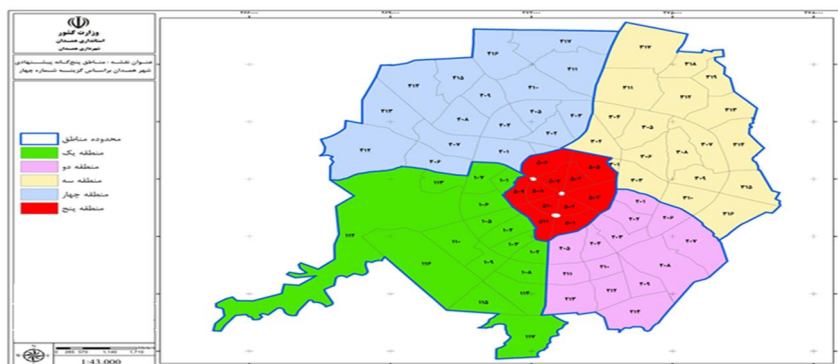

نقشه شماره (۴): مناطق پنج گانه پیشنهادی شهر همدان براساس گزینه شماره سه

مأخذ: نگارندگان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره چهار در منطقه مرکزی شهر همدان

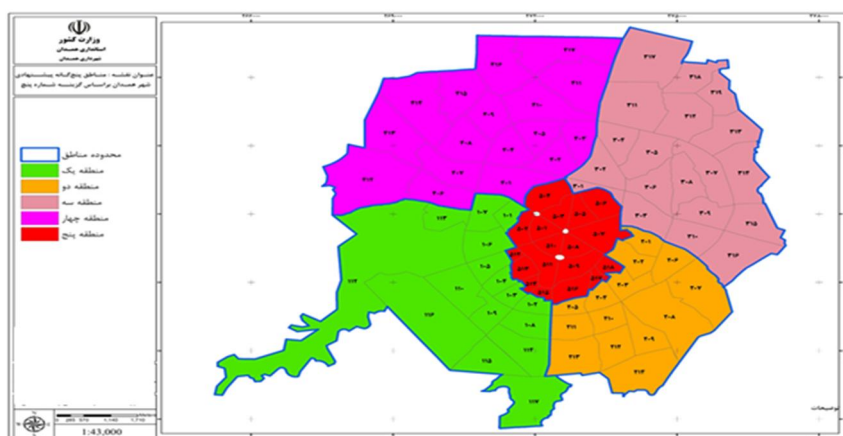
گزینه شماره چهار هم از نظر مساحت و هم از نظر جمعیت نسبت به گزینه‌های قبلی نسب مساحت و جمعیت بیشتری از شهر همدان را در برمی گیرد. این گزینه تقریباً منطبق بر محدوده شهر همدان در سال ۱۳۳۵ می‌شود و یازده محله از محلات شهرداری را درگیر کرده است (همان).

نقشه شماره (۵): مناطق پنج گانه شهر همدان براساس گزینه شماره چهار مأخذ: نگارندگان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره پنج در منطقه مرکزی شهر همدان

گزینه شماره پنج، (گزینه پیشنهادی کمیته معماری و شهرسازی شورای اسلامی شهر همدان) دربردارنده ۸/۲۱ درصد از مساحت محدوده شهر همدان که معادل ۶۵۹/۶۶ هکتار می‌باشد. این گزینه با ۶۷۶۰۵ نفر بیشترین تعداد جمعیت را در بین آلترناتیوهای شش گانه دارد. از نظر درگیر کردن محلات موجود شهر همدان نیز هجده محله را شامل می‌شود (همان).

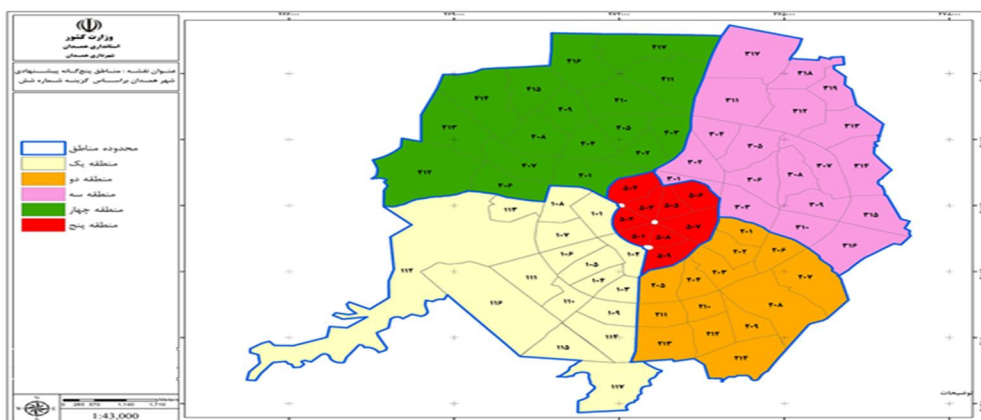
نقشه شماره (۶): مناطق پنج گانه شهر همدان براساس گزینه پیشنهادی شماره پنج

مأخذ: نگارندگان

شناخت ویژگی‌های جمعیتی و مساحت محدوده پیشنهادی شماره شش در منطقه مرکزی

شهر همدان

گزینه شماره شش، از نظر مساحت چهارمین مساحت را بین شش آلترناتیو پیشنهادی را دارد و در حدود ۷/۱۴ درصد از جمعیت شهر همدان را در بر می‌گیرد. محدوده این گزینه به پیشنهادی سازمان میراث فرهنگی شهر همدان ترسیم و مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت (همان).

نقشه شماره (۷): مناطق پنج گانه پیشنهادی شهر همدان براساس گزینه شش

مأخذ: نگارندگان

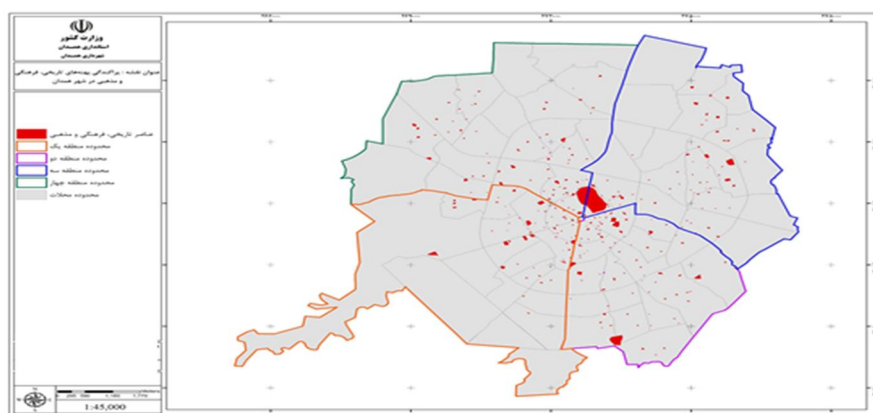
ضرایب اهمیت معیارهای دهگانه تعیین محدوده منطقه مرکزی شهر همدان

برای تعیین ضرایب اهمیت معیارها و گزینه‌ها، جلسات جمعی و فردی با کارشناسان برگزار شد. در این جلسات، توضیحات مبسوطی در قالب متن، نقشه و جداول توصیفی در خصوص گزینه‌های پیشنهادی ارائه گردید و فرم‌های نظرخواهی برای جمع‌آوری آرای کارشناسان تهیه شد. در ادامه، ویژگی‌های هر یک از معیارها و ضرایب اهمیت آن‌ها نسبت به گزینه‌های پیشنهادی شرح داده می‌شود. روش مقایسه دو به دو برای تعیین ضرایب اهمیت معیارها به کار گرفته شده است.

معیار: تمرکز و پیوستگی جاذبه‌های مذهبی، بقعه‌ها و

امامزاده‌ها

همدان، به دلیل موقعیت طبیعی خود که شامل دشتی وسیع و کوه الوند است، از دیرباز مرکز زیستگاهی مهمی بوده است. این شهر در دوره اشکانی و ساسانی مرکز اداری-بازرگانی بوده و در دوره اسلامی با محوریت مسجد جامع و بازار گسترش یافته است. وضعیت جغرافیایی و قرارگیری در مسیر راه‌های تجاری، ساختار اقتصادی و بازرگانی قوی به همدان بخشیده است. با وجود برخورداری از ساختارهای مذهبی مانند مساجد، کلیساها و آرامگاه‌ها، ساختار اقتصادی شهر جایگاه ویژه‌ای داشته است. تعدد محله‌ها با بناهایی چون مساجد و اماکن عمومی، نشان‌دهنده وضعیت اجتماعی و معماری محلات است. عناصر تاریخی و فرهنگی داخل محدوده شهر همدان شامل محوطه‌ها و بناهای تاریخی، موزه‌ها، مراکز فرهنگی و هنری، مراکز درمانی ویژه، امامزاده‌ها و بقاع متبرکه و پارک‌های شهری و کوهستانی است. این عناصر عمدتاً در هسته مرکزی شهر متمرکز شده‌اند (۳۱ مورد). پراکنش این عناصر، به ویژه جاذبه‌های مذهبی، نقش مهمی در قالب گردشگری فرهنگی و میراثی ایفا می‌کند.

نقشه شماره (۸): پراکندگی عناصر تاریخی، فرهنگی و مذهبی در شهر همدان

مأخذ: نگارندگان

در بررسی وضعیت هر یک از گزینه‌های پیشنهادی به لحاظ جاذبه‌های مذهبی، بقعه‌های متبرکه و امامزاده‌ها در گام نخست موقعیت مکانی هر یک از عناصر را با توجه به پیمایش صورت گرفته در محدوده‌های مذکور لکه‌گذاری و در گام بعدی مساحت هر یک از آن‌ها به تفکیک گزینه‌های پیشنهادی محاسبه شده است و در نهایت به منظور تعیین گزینه

مناسب‌تر در معیار تمرکز و پیوستگی عناصر تاریخی - فرهنگی، نسبت مساحت عناصر تاریخی - فرهنگی به مساحت محدوده پیشنهادی به‌دست‌آمده که ملاک تعیین امتیاز گزینه مناسب است. نسبت حاصله عددی است بین صفر و یک بدیهی است که هرچه قدر نسبت مذکور به یک نزدیک‌تر باشد گزینه پیشنهادی امتیاز بالاتری را کسب خواهد کرد همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌کنید گزینه یک بیشترین امتیاز را کسب کرده است.

جدول شماره (۵): امتیاز کسب‌شده هر یک از گزینه‌های پیشنهادی در معیار تمرکز و پیوستگی عناصر

مذهبی - فرهنگی

گزینه‌های پیشنهادی	مساحت پهنه‌های عناصر مذهبی - فرهنگی	مساحت گزینه‌های پیشنهادی	نسبت مساحت	تعداد	امتیاز	
					کیفی	کمی
۱	۱۷۳۰۹	۱/۹۵۹/۴۹۷	۰/۰۰۸۸	۲۱	کاملاً مناسب	۹
۲	۱۶۶۶۸	۲/۴۲۵/۹۵۵	۰/۰۰۶۹	۲۰	نامناسب	۳
۳	۲۱۱۵۵	۲/۹۶۵/۸۷۷	۰/۰۰۷۱	۲۵	نسبتاً مناسب	۵
۴	۲۳۴۸۸	۵/۲۷۳/۸۶۷	۰/۰۰۴۵	۳۴	کاملاً نامناسب	۱
۵	۵۴/۳۲۷	۶/۶۴۸/۲۶۹	۰/۰۰۸۲	۳۶	مناسب	۷
۶	۲۱۳۶۵	۴/۱۵۰/۹۷۹	۰/۰۰۵۱	۳۱	نامناسب	۳

مأخذ: نگارندگان

همان‌طور که قبل هم گفته شد گزینه یک در بین شش گزینه دیگر به لحاظ مساحتی ۲/۴۲ درصد از مساحت محدوده شهر همدان و از نظر جمعیت نیز براساس آخرین دوره سرشماری دارای ۱۶۴۰۵ نفر با ۲/۹۹ درصد از جمعیت شهر همدان را دربرگرفته است.

جدول (۶): مشخصات مناطق پنج‌گانه پیشنهادی شهر همدان بر اساس گزینه یک

مناطق	مساحت (مترمربع)	درصد مساحت	مساحت (هکتار)	تعداد جمعیت	درصد جمعیت
منطقه یک	۲۲۶۴۱۶۱۸/۴۲	۲۸/۲۰	۲۲۶۴/۱۶	۱۱۷۱۹۹۶	۲۱/۳۴
منطقه دو	۱۳۴۷۱۱۸۱/۵۸	۱۶/۷۸	۱۳۴۷/۱۲	۱۵۹۹۳۳	۲۹/۱۲

۲۳/۲۴	۱۲۷۶۳۱	۱۹۹۵/۳۸	۲۴/۸۵	۱۹۹۵۳۸۲۵/۲۳	منطقه سه
۲۳/۳۳	۱۲۸۱۳۵	۲۲۲۸/۹۳	۲۷/۷۶	۲۲۲۸۹۳۴۱/۵۲	منطقه چهار
۲/۹۹	۱۶۴۰۵	۱۹۴/۶۲	۲/۴۲	۱۹۴۶۲۴۲/۲۷	منطقه مرکزی
۱۰۰	۵۴۹۳۰۰	۸۰۳۰/۲۲	۱۰۰	۸۰۳۰۲۲۰۹/۰۱	مجموع

مأخذ: نگارندگان

نتیجه‌گیری:

آنچه از این تحقیق می‌توان نتیجه اجمالی گرفت این موضوع مهم است که در ایران یکی از چالش‌های بزرگ در عرصه منطقه‌بندی شهر وجود دارد، موضوع تعیین حدود منطقه مرکزی در شهرهای قدیمی است که بدلیل نگرش متفاوت دستگاه‌های ذیربط در مأموریت ذاتی که عهده دارند برای اجرای درست منطقه‌بندی اشکالات و گاهی تعارضاتی را بوجود می‌آورد، در این میان از یکسو شهرداری‌ها با نگرش در آمد زایی به هر شکل ممکن از منطقه در کنار نحوه ارائه خدمات شهر به موضوع نگاه می‌کنند و از سوی دیگر سازمان میراث فرهنگی و گردشگری بیشتر به احیا و صیانت از آثار تاریخی و فرهنگی اهمیت داده و در کنار آنها گروهی از افراد فعال حوزه فرهنگی و مذهبی با نگرش میانه ضمن دفاع جدی از صیانت از آثار تاریخی و فرهنگی شهر، نگرش ایدئولوژیک نیز در حضور پذیری این فضا و حفظ ارزش‌های دینی در منطقه مرکزی را نیز مورد توجه داشته و در این نظر اصرار و پافشاری دارند، بهر حال بدلیل نبود یک فرمت دقیق در منطقه‌بندی هسته قدیمی شهر و عدم تطبیق شرایط وضع موجود در این بخش با تغییرات و تحولات کالبدی و از همه مهمتر کمبود اعتبارات لازم در حوزه میراث فرهنگی و وابستگی شدید در توسعه فرهنگی به درآمدهای شهرداری و از همه مهمتر تغییرات حوزه اجتماعی و فرهنگی در بین شهروندان و انتظارات آنها در اجرای برنامه‌های فرهنگی که دارای اشکالاتی با زاویه دید فعالان حوزه دولتی شهر دارد به این ابهامات می‌افزاید، بررسی‌های صورت گرفته در این تحقیق حاکی از عدم انطباق ضوابط و دستورالعمل‌های وزارت کشور در منطقه‌بندی هسته قدیمی شهر با واقعیت‌های میدانی است، لذا محقق در این تحقیق با منظور کردن جهات مختلف موضوع با دیدگاه فرهنگی و مذهبی به این منطقه‌بندی در شهر همدان پرداخت و از آنجایی که در هسته قدیمی شهر همدان مراکز فرهنگی در بستر زمانی متکثر از دوره باستان تا دوران معاصر را در خود جای داده است، این منطقه‌بندی را با این ویژگی برای نزدیک کردن همه دیدگاه‌ها با روش تجمیع گروه دلفی با حضور غالب صاحبان نظر انجام و راه را برای مدیریت صحیح و همه جانبه مدیریت شهری باز کرد، این منطقه‌بندی ضمن در نظر گرفتن ویژگی‌های جغرافیایی و محیط، توزیع و تفرق مراکز فرهنگی را در بستر تاریخ

شهر مورد توجه قرار داد و انطباق شرایط کالبدی و توان مدیریت شهر در اداره این بخش را با تأکید بر احیاء بخش مرکزی شهر با توسعه فرهنگی و مذهبی تأکید می‌کند، منطقه مورد نظر در گزینه یک، از شش گزینه پیشنهادی خبرگان و کارشناسان که قبل نقشه، موقعیت و ویژگی‌های هر یک معرفی شد، با داشتن ارزش‌های فرهنگی از دوران ماد و هخامنشی تا دوران اسلامی همه ادیان غالب را با وجود مسجد جامع، کلیساهای متعدد، بقعه استرو مردخای و دیگر آثار فرهنگی و هنری (سینما، تاتر شهر، موزه کتابخانه و...) در خود جای داده است و با یک جدا گزینی از ساخت و سازهای تحول گرا در دوران جدید که با شکل و فرم این نگرش در هسته قدیمی شهر تعارض دارد، محدوده را منطبق با هدف تحقیق در حدودی تعیین کرد که صیانت، احیا و توسعه در حوزه‌های مختلف به عنوان یک قوه محرک در چشم انداز عملکردی شهر نیز مهیا گردد لذا در این گزینه رویدادها در همه نگرش اعتقادی و مذهبی از جمله اسلام با استقرار مسجد جامع و محلات عرفی با وجود میدان و بازار قدیمی شهر حفظ شد و در پایان پیشنهاداتی بشرح ذیل نیز تقدیم می‌گردد.

پیشنهادهای:

- احیاء مراکز محله با محوریت مسجد رفتاری و افزایش احساس تعلق اجتماعی
- بهره گیری از پیشینه تاریخی فرهنگی مساجد و بقعه و امامزاده‌ها برنامه‌های فرهنگی، مذهبی و اجتماعی
- برگزاری جشنواره‌های مذهبی با نگرش فرهنگی در میدان شهر که مناسب و مطلوب در آن مشاهده می‌گردد
- استفاده از ارزش‌های مذهبی و دینی شهر مرتبط با وقایع و رخدادهای تاریخی آن در محدوده هسته مرکزی شهر
- سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های مناسب در اعیاد و مناسبت‌ها
- حفظ حریم آثار و ابنیه مذهبی در حوزه مداخله و بلا فصل
- افزایش تعاملات سازمان‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی
- پیوند دادن تسلسلی و دوره‌های تاریخی و ادیان در تعیین مسیر گردشگری فرهنگی و مذهبی
- با تأکید بر توسعه گراشگری میراث

منابع و مآخذ:

- ۱- امیری، ح.، حسینیان آهنگری، س.ز. ۱۳۹۵. بهسازی بافت فرسوده با رویکرد حفظ هویت شهری. دومین کنفرانس شهرسازی، مدیریت و توسعه شهری، ۸ صفحه.
- ۲- افروغ، ع. ۱۳۷۹. فرهنگ‌شناسی و حقوق فرهنگی. چاپ اول. انتشارات مؤسسه فرهنگ و دانش. ۹۴ صفحه.
- ۳- باقری، ک.، درسخوان، ر. ۱۴۰۰. تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار در معاصر سازی بافت تاریخی و فرهنگی کلانشهر تبریز با تأکید بر حفظ هویت. فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۱(۲): ۵۰۳-۵۱۶.
- ۴- پورمحمدی، م.ر.، مصیب‌زاده، ع. ۱۳۸۸. آشنایی با محله و معیارهای محله‌بندی شهر با تأکید بر شهر تبریز. نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی (دانشگاه تبریز)، ۱۴(۲۸): ۵۳-۸۹.
- ۵- حبیبی، م.، مرصوسی، ن.، علی‌اکبری، ا. ۱۴۰۲. شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب جهت ساماندهی بافت فرسوده بخش مرکزی شهر قزوین با رویکرد بازآفرینی شهری. فصلنامه انسان و محیط زیست، ۶۶: ۷۵-۵۹.
- ۶- حسین‌زاده دلیر، ک.، جوادی اسلک، ا. ۱۳۹۸. اهمیت مرکز شهر و ضرورت توجه به آن و احیای آن. نشریه صفا، ۲۹(۴۲): ۲۰-۳۸.
- ۷- حیاتی، ح.، شیخی. ۱۴۰۴. بررسی کاربرد اصول نوشهرگرایی در احیای بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه موردی: بندر ماهشهر). فصلنامه آمایش محیط، ۱۸(۶۸): ۸۵-۱۰۴.
- ۸- خاتون‌هادی‌پور، ح.، فرهودی، ر.، احمدپور، ا. ۱۳۸۵. معیارهای مؤثر در مرزبندی نواحی مناطق شهری (مورد مطالعه: منطقه یک شهرداری تهران). پژوهش‌های جغرافیایی، ۵۶: ۹۳-۱۱۱.
- ۹- خالقیان، س.، قندهاری، ش. ۱۴۰۱. معیارهای تعیین مرز محلات تاریخی اصفهان (نمونه مطالعاتی: منطقه ۹ شهر اصفهان). فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، ۷(۲۵): ۶۹-۸۵.
- ۱۰- رحمانی، م. ۱۳۹۳. کلان‌شهر همدان. انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان. ۴۶۲ صفحه.
- ۱۱- رهنما، م.ر. ۱۳۹۹. معرفی و ارزیابی تئوری اصالت‌بخشی در فرآیند احیای بافت‌های قدیم شهری. همایش تخصصی بافت‌های شهری، ۵۲: ۳۲۷-۳۵۱.
- ۱۲- زیاری، ک. ۱۳۷۹. سنجش درجه توسعه‌یافتگی فرهنگی استان‌های ایران. نامه علوم اجتماعی، ۸(۱۶): ۱۲۱-۱۴۴.

- ۱۳- سعیدنیا، ا.، تلخابی، ح.، سلیمانی، م.، زنگانه، ا. ۱۳۹۷. انفجار مادرشهر و توسعه گسیخته منطقه کلان‌شهری تهران در چارچوب نظریه زوال شهری. پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۶(۳): ۴۵۱-۴۷۲.
- ۱۴- سیاحی، ز.، رهنما، م.ر.، اجزاء شکوهی، ر. ۱۳۹۶. رویکرد استراتژی توسعه شهری در احیای بافت فرسوده، نمونه موردی: بخش مرکزی شهر اهواز. فصلنامه جغرافیا برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۷(۳): ۲۵۵-۲۷۸.
- ۱۵- شماعی، ع.، پوراحمد، ا. ۱۳۹۱. بهسازی و نوسازی شهری. چاپ اول. انتشارات دانشگاه تهران. ۳۲۸ صفحه.
- ۱۶- طاهرخانی، ح.، متوسلی، م.م. ۱۳۸۵. مدیریت بافت تاریخی شهرهای ایران. هنرهای زیبا، ۱۸: ۹۶-۱۰۷.
- ۱۷- فرج‌کرده، خ. ۱۳۹۸. جایگاه مرکز شهر در نظریه‌های ساخت شهر و برنامه‌ریزی شهری. مطالعات شهری، ۹(۸۹): ۲۹-۳۴.
- ۱۸- فرید، ی. ۱۳۹۰. جغرافیا و شهرشناسی. چاپ اول. انتشارات دانشگاه تبریز. ۶۳۸ صفحه.
- ۱۹- قربانی، ر.، جام‌کسری، م. ۱۳۹۸. جنبش پیاده‌گستری، رویکردی نو در احیا مراکز شهری. نشریه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۲(۶): ۵۵-۷۲.
- ۲۰- کاظمیان، غ.، فرج‌کرده، خ.، پرهیزکار، ا. ۱۳۸۸. عوامل و متغیرهای مؤثر بر تبیین بخش مرکزی شهرهای میانی (مورد مطالعه: شهر بوکان). فصلنامه مدرس علوم انسانی، ۱۳(۳): ۱۹۷-۲۲۷.
- ۲۱- کوکبی، ا. ۱۳۸۶. معیارهای ارزیابی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری. نشریه هویت شهر، ۱(۱): ۷۵-۸۶.
- ۲۲- مسعود، م.، بیگ‌زاده شهرکی، ف. ۱۳۹۳. مبانی شکل‌گیری بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی براساس بیانیه‌ها و منشورهای بین‌المللی. مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۶(۲۲): ۸۶-۱۰۶.
- ۲۳- محمدی، ج.، ایزدی، م. ۱۳۹۹. رتبه‌بندی مناطق شهر اصفهان از لحاظ شاخص‌های فرهنگی بر اساس تصمیم‌گیری چندشاخصه. فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۴): ۱۶۳-۱۹۴.

۲۴- مرصوص، ن. ۱۳۹۱. تحلیل و بررسی بخش مرکزی شهر قم. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس. ۹۴ صفحه.

۲۵- ملامیرزایی، ر. ۱۴۰۱. تبیین چارچوب توسعه هسته های تاریخی شهری با رویکرد شهر خلاق نمونه موردی: هسته تاریخی شهر همدان. جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۳۳(۸۶): ۱۲۷-۱۴۶.

۲۶- ملکی، س.، شائی، ع.ع.، فرهمند، ق. ۱۴۰۰. ارزیابی و سطح بندی مناطق شهری از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی با تلفیق عملگر فازی نمونه موردی: مناطق چهارگانه شهر ارومیه. فصلنامه آمایش محیط، ۱۴(۵۳): ۱-۲۴.

۲۷- موسوی، س.د.، نوروزی، ع.، محمدپور، م.، مطلبی، غ. ۱۳۹۳. سنجش میزان پایداری محله های شهری با استفاده از تکنیک پهنه بندی موریس (نمونه موردی شهر ملایر). فصلنامه آمایش محیط، ۷(۲۵): ۸۴-۱۰۹.

۲۸- متولی، ص.، زنگنه، ع.، هاشمی، س.ر.، سجادیان، ا. ۱۴۰۱. بازآفرینی فرهنگی بافت تاریخی شهری با تأکید بر سیاست های ملی و محلی دانشگاه ها (منطقه ۱۲ کلان شهر تهران). فصلنامه آمایش محیط، ۱۵(۵۷): ۴۳-۶۲.

۲۹- عارف منادی، م.، میرزایی، ح. ۱۴۰۱. رتبه بندی معیارهای مؤثر در برندسازی بازار سرپوشیده تبریز با استفاده از مدل تحلیل مسیر (نمونه موردی: بازار تبریز). فصلنامه آمایش محیط، ۱۵(۵۸): ۱۰۷-۱۳۰.

۳۰- ناظری، ش.، روحی کلاش، ح. ۱۳۸۷. بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری (تبدیل تهدیدها به فرصت ها). مجله فضای جغرافیایی، ۸(۱۲): ۱۱۷-۱۵۱.

31. Lim, H., Kim, J., Potter, C., Bae, W. 2013. Urban regeneration and gentrification: Land use impacts of the Cheonggye Stream Restoration Project on the Seoul's central business district. Habitat International, 39: 192-200.
32. Couch, C., Sykes, O., Börstinghaus, W. 2011. Thirty years of urban regeneration in Britain, Germany and France: The importance of context and path dependency. Progress in Planning, 75(1): 1-52.
33. Swensen, G. 2012. Integration of historic fabric in new urban development—A Norwegian case study. Landscape and Urban Planning, 107(4): 380-388.

34. LUDA Project. 2005. Integrating assessment into sustainable urban regeneration. Key Action for City of Tomorrow & Cultural Heritage, European Union.
35. Fernendo, F., Morales, R. 2006. Public-private partnerships for municipal governments. Electronic version. Available from: <http://www.mfif.org>: 75.
36. Wood, C. 2006. Scope and patterns of metropolitan governance in urban America. *American Review of Public Administration*, 36(3): 337-353.
37. Razzu, G. 2005. Urban redevelopment, cultural heritage, poverty and redistribution: The case of Old Accra and Adawso House. *Habitat International*, 29(3): 399-419.
38. Vehbi, B.O., Hoşkara, Ş.Ö. 2009. A model for measuring the sustainability level of historic urban quarters. *European Planning Studies*, 17(5): 715-739.
39. Oktay, B. 2005. A model for measuring the level of sustainability of historic urban quarters: Comparative case studies of Kyrenia and Famagusta in North Cyprus. Doctoral dissertation, Eastern Mediterranean University. 365 pages